

સંપાદકીય

બાળ મિત્રો,

આખા વરસના બાર માસ હોય છે. અંગ્રેજી માસ પ્રમાણે જાન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરી, માર્ચ, એપ્રિલ, મે, જૂન, જુલાઈ, ઓગસ્ટ, સપ્ટેમ્બર, ઓક્ટોબર, નવેમ્બર અને ડિસેમ્બર. ગુજરાતી માસ કારતક, માગસર, પોષ, મહા, ફાગણ, ચૈત્ર, વૈશાખ, જેઠ, અષાઢ, શ્રાવણ, ભાદરવો અને આસો. બાર માસ થયા ને ! અત્યારે અંગ્રેજી માસ ઓક્ટોબર અને ગુજરાતી માસ ભાદરવો ચાલી રહ્યો છે. તમારી પાસે અંક આવે ત્યારે આસો માસ શરૂ થઈ ગયો હશે. આપણા તહેવારો ગુજરાતી માસ પ્રમાણે આવે છે. ભાદરવા મહિનામાં ગણપતિ દાદાનો તહેવાર, એ તહેવાર પુરો થાય પછી શરાધના દિવસો શરૂ થાય છે. શરાધમાં આપણે આપણા પૂર્વજોને યાદ કરી તેમની પૂજા કરીએ છીએ. પૂજા કર્યા પછી તે દિવસે ખીર, પુરી, દુધપાક, ખીચડી, પાતરા વગેરે સારી સારી વાનગી બનાવવામાં આવે છે. તે વાનગી કાગડાઓને બોલાવીને ખવડાવવામાં આવે છે. કાગડાઓને પૂર્વજ તરીકે માનવામાં આવે છે.

જુદી જુદી જાતિના લોકોના તહેવારો સરખા પણ હોય અને થોડાક જુદા પણ હોય. શરાધ કરવાની રીત જુદી પણ હોય અને સરખી પણ હોય. ગુજરાતમાં જુદી જુદી જાતિનાં આદિવાસીઓની વસ્તી છે. દક્ષિણ ગુજરાતમાં રહેતા આદિવાસી લોકો ભાદરવા વદ એકમથી અમાસની વચ્ચે રવિવાર આવતો હોય તે દિવસે શરાધ કરે છે. ક્યાં દિવસે શરાધ કરવા તે

ગામના વડીલો નક્કી કરે છે. તે દિવસે ગામમાં કામ કરવાની બાધા હોય.

જે તે દિવસે સવારે વહેલા નાઈ ધોઈને ખાસ કરીને પ્રકૃતિની પૂજા કરતા હોય છે. પોતાના વાડામાં અને ખેતરમાં મકાઈ,

ચીમડાં, ચોળી, ડાંગર વગેરે જે વહેલું તૈયાર થાય તેવું હલકું અનાજની પૂજા કરવામાં આવે છે. ખેતરે જઈ ખેતરના શેઠે એક જગ્યાએ જમીન ચોખ્ખી કરી ત્યાં સીતરાની ડાળી રોપી ચોખાની પૂંજ મૂકી પૂજા કરવામાં આવે છે. ખેતરમાં પૂજા કર્યા પછી એકાદ પૂજા જેટલા ડાંગરને કાપવામાં આવે છે. તેને ધૂપ

કરી ઘરે લઈ જઈ ભાતને થોડાં શેકવામાં આવે, શેકીને ઉખળમાં થોડાં ખાંડી અડધા ભાત અને અડધા ચોખા હોય જેને પોંઆ કહે છે. પોંઆ, કાકડીના ગોળ કાપેલ ટુકડાં કોળાના પાંદડામાં દરેક બારણામાં મૂકવામાં આવે છે. એક ભાગ ઢોરને બાંધવાની કોઠમાં મૂકવામાં આવે જેમાં એક આખી કાકડી, પોંઆ, કાકડીના ગોળ કાપેલ ટુકડા હોય છે. જે બીજે દિવસે ગાય ચારતા હોય તે ગોવાળને આપવામાં આવે છે. તે સમયે બનાવવામાં આવતા પોંઆનો સ્વાદ અનેરો હોય છે. ચોખાના લોટની થાપ ઘરના બારણા પાસે ભીંત પર કોઠી મારવામાં આવે છે જે થાપ બીજે વરસે અચૂક શરાધના સમયે જોવા મળે છે.

શરાધના દિવસે નવું ધાન્ય અને નવી તરકારી વસ્તુ નું શાક બનાવવામાં આવે છે. સાથે ખેતરમાં અનાજની પૂજા કરી હોય ત્યારે મરઘીનો ભોગ ચઢાવ્યો હોય તો તેનું શાક અલગ અલગ ખાખરાના પાંદડામાં લઈ ઘર પર મૂકવામાં આવે છે. જેને પાન મૂકવું કહેવામાં આવે છે. અને કાગડાને બોલાવવામાં આવે છે. કાગડા ન આવે તો વડીલો મનમાં દુઃખ અનુભવતા હોય છે. આ વિધિને શરાધના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. જેમાં આપણા વડીલો

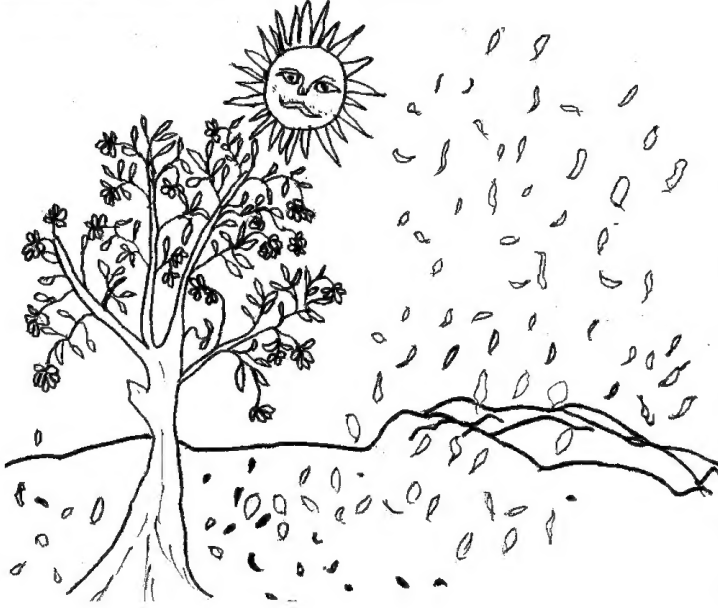
આપણાં પૂર્વજોને નવું ધાન્ય અને નવી ખાદ્ય વસ્તુઓ પહેલાં આપતા હોય છે. આ શરાધની વિધિ જુદી જુદી જાતિમાં જુદી જુદી પણ હોય છે.

નાના બાળકોને શરાધ પહેલા મકાઈ, ચીમડાં અને ઘરમાં અનાજ ન હોય તો અનાજ પણ ખાવાની છુટ આપવામાં આવતી હોય છે. પણ આપણા માતા પિતા કે વડીલોનો ટેક હોય છે. પૂર્વજોને અર્પણ કર્યા પછી જ અનાજ કે બીજી તરકારી વસ્તુનો વપરાશ કરવો.

આજે શરાધના દિવસો આવે છે ત્યારે કાચા ભાતના પોંઆ યાદ આવે છે. બારેમાસ મળતા પોંઆ દરરોજ મળે છે છતાં શરાધના દિવસે બનાવવામાં આવતા પોંઆ નો સ્વાદ સૌને લલચાવે છે.

બાળમિત્રો તમે પણ આ પોંઆ હમણાં જ ખાધા હશે ને ? તેની વાત અને બીજી તમને ગમતી વાત બોલ માટે તમે લખી મોકલાવજો. તમારું લખાણ બીજા તમારા દોસ્તો સુધી બોલ મારફતે પહોંચશે. સાથે તમારા માતા પિતાને પણ તમને ગમતી વાત લખી મોકલવા વિનંતી કરજો.

ઝાડ પરથી બીજ્યાં. બી
બિચારાં ભોંયપર પડી રહ્યાં.
'આપણું શું થશે હવે ?'
એટલામાં હળવેથી પવન
ફૂંકાયો. એમાં પડેલાં પાંદડાં
ગબડતાં ગબડતાં બીજડાં પર
ઢંકાયાં. 'હાશ.' શિયાળામાં
બરફ પડ્યો. બીજડાં ઊંડે
દટાયાં ને ઊંઘી ગયાં.
ઘસઘસાટ. ત્યાં પડી રહ્યાં.

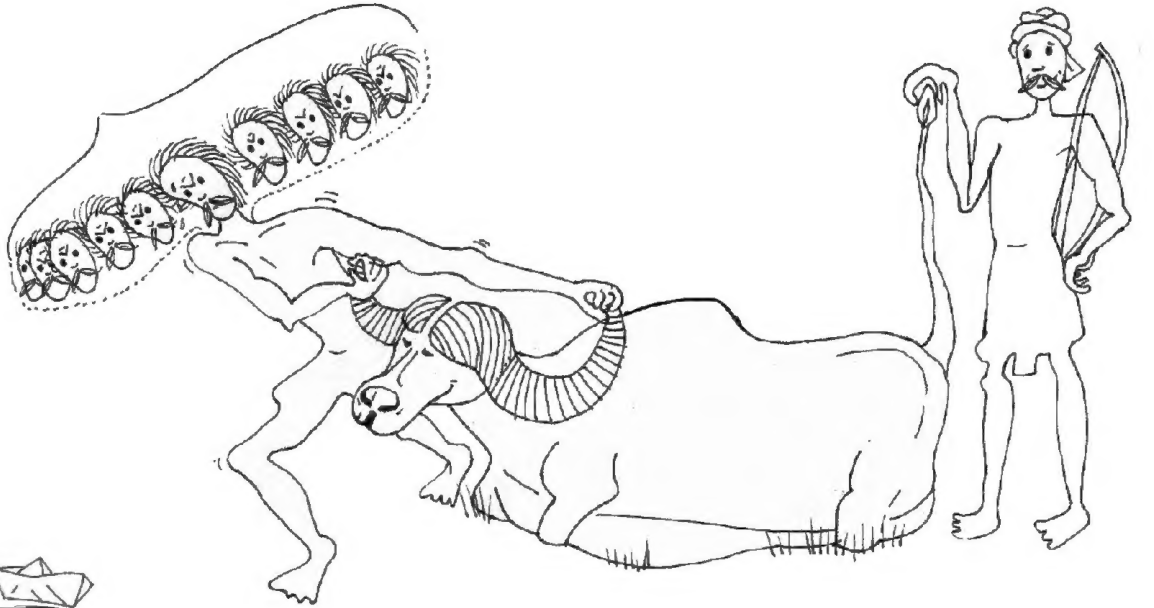
પછી વસંત આવી. બોલી 'જગો ઊંઘણશી. ઊગવાની વેળા થઈ.' પછી સૂરજ
આવ્યો. તડકો આવ્યો. બધાં બીજડાં ફાટીને વહેતાં થયાં. એમાંથી ફણગા
ઊંચકાયા. ફણગા સૂરજને મળવા નીકળ્યા. એ જ વખતે બીજડાં તળે મૂળિયાં
માટીમાં ગયાં, કેમ ગયાં ? પાણી પીવા ને ખોરાક લેવા. પછી જમીન પર લીલા લીલા
ફણગા ડોકાયા. ફણગા બોલ્યા, 'કેમ છો સૂરજદાદા ?' સૂરજદાદા બોલ્યા, 'ઊંચા
થાઓ, ઊપર આવો.' લીલોતરી પવનમાં લહેરાવા લાગી.

દ્રારકાના દેવ દરબારમાં દેવોએ
જોયું કે, એક રાક્ષસ માણસ
દેવાંગણ પાર્વતીજીને લઈ જાય છે.
રાક્ષસના હાથમાંથી દેવાંગણને
છોડાવવી જ જોઈએ એવું બધા
દેવોએ નક્કી કર્યું.

નારણદેવ કહે- હું ચરિત્ર કરુ છું.
પણ તમે જેમ બેઠા છો તેમજ
બેસજો, ઉઠતા પણ નહીં હાલતા
પણ નહીં. હું પાર્વતીજીને છોડાવીને
લાવું છું.

રાવણ પાર્વતીજીને લઈને જે રસ્તે

જતા હતા તે રસ્તા ઉપર નારણદેવ
ભીલ બનીને ઊભા રહ્યા. એક મોટા
પથરમાંથી એક ભેંસ બનાવી. ભીલ
બનીને નારણદેવ પથરમાંથી
બનાવેલ ભેંસને ઉઠાડવાનો પ્રયત્ન
કરતા હતા.

‘ઉઠ, તારા માલિક મહાદેવે મને
ઠગીકાઢ્યો, ઉઠ’.

એટલીવારમાં તો પાર્વતીજીની
સાથે રાવણ પણ આવી ગયો.

‘રામરામ, બનેવી.’

રાવણે રામરામ કયાં.

‘આ જુવોને મહાદેવે મને દારુ અને
કરચલાના બદલામાં આ ભેંસ
આપી. પણ આ ભેંસ બેઠા પછી
ઉઠતી જ નથી. મને જરા મદદ કરો
તો ખુશી થશે.

રાવણે ભેંસના શિંગડા પકડ્યા
અને નારણદેવે પુછડી પકડી. ‘ઉઠ,
મહાદેવે મને ઠગીકાઢ્યો. ઉઠ’

નારણદેવ કહે- તમારું નામ શું ?

રાવણ કહે- લંકાના રાજા રાવણ

: આ સાથે છે એ કોણ ?

: મહાદેવ પાસેથી પાર્વતીજીને
માંગી લાવ્યો છું.

: શાના બદલામાં ?

: મેં બાર માસનું તપ કરેલું.
મહાદેવ પાસે પોતાની પત્નીને જ
માંગી લીધી. અને એમણે આપી
દીધી.

‘રાવણ, તમે ભોળા છો. તમે

માની લીધું કે આ પાર્વતીજી છે !
રાવણ, મહાદેવ ઉપર વિશ્વાસ કરવા
જેવો નથી. અને આ પાર્વતી નથી.
આ તો મહાદેવના ઘરમાં પાણી
ભરવાવાળી, કામવાળી બાઈ છે.
અસલ પત્ની તો કોઈ આપતું હશે.’

તમે પાછા જાવો. અસલ પાર્વતી
તો મહાદેવના ઘરમાં જ છે. તમે
ખાતરી કરો. મને ઠગ્યો. તમને પણ
ઠગ્યો જ છે.

રાવણે વિચાર્યું - ધવળોગીર નજીક
જ છે. ખાતરી તો કરવા દે.

રાવણ પાર્વતીજીને લઈને પાછો
વળ્યો.

રાવણ દેખાતો બંધ થયો કે તરત
જ નારણદેવે ઉલટી દોટ મુકી.
પવનની ગતીએ જઈને એક વાવ
પાસે ઊભા રહ્યા. પાણીમાં તરતી
એક દેડકી પકડી, એમાંથી
મંડળધારિણી નકલી પાર્વતી
બનાવી. રૂપમાં પાર્વતીજી કરતાં
વધારે સુંદર દેખાય તેવી. એના માથે
સોનાનો ઘડો મુક્યો અને એને
મહાદેવના મંદિર (ઘર) તરફ રવાના
કરી.

મહાદેવના મંદિર તરફ જતી સુંદર
સ્ત્રી જોઈને રાવણે વિચાર્યું પેલો ભીલ
સાચું જ કહેતો હતો. આ કામવાલી
જ છે. અસલ પાર્વતી તો સોનાનો
ઘડો લઈને અત્યારે પાણી ભરે છે.

મંડળધારિણી મહાદેવના ઘરમાં
ગઈ. રૂપ જોઈ મહાદેવનું સ્ખલન થયું
અને મંડળધારીણી સગર્ભા બની.

ત્યાં તો રાવણ આવીને બારણે
ઊભા.

‘મહાદેવ, તમે મને ઠગી કાઢ્યો.
આ કામવાળીને પાછી લો અને મને
અસલ પાર્વતી આપો.

મહાદેવે રાવણને મંડળધારિણી
આપી અને પાર્વતીજીને પાછી લીધી.

નારણદેવ અસલ પાર્વતીજીને
મહાદેવ પાસે પાછી વાળવા સફલ
થયા.

રાવણ ખુશ થતો મંડળ ધારિણીને

લઈને પાછો વળ્યો.

નારણદેવે ઉલ્ટી દોટ મુકી
પવનવેગ પકડી પાછો પથરની
ભેંસ પાસે આવ્યો.

‘ભાઈ. તમે મને ઠગતાં બચાવ્યો.
હું હવે અસલ પાર્વતીજીને જ લાવ્યો
છું.’

‘તમે તો કહેતા હતા કે તમને
મહાદેવે સોના સરખી લંકાની ગાદી
આપી છે. અડલંકા અને પડલંકાની
પણ રાવણ, તારે તો મરણમૂર્તિની
ગાદી લાવવી હતી. જેથી તને કોઈ
મારે નહીં. અને કોના હાથે મોત છે તે
તને ખબર હોય.’

રાવણ પાછો વળ્યો.

મહાદેવને કહે-હવે મને

મરણમૂર્તિની ગાદી આપો.' મહાદેવે
સામદેવને બોલાવ્યો. સામદેવે સામ
ખોલ્યું મહાદેવે કહે- રાવણ,
આઠખંડ કાશી, નવખંડ ધરતી,
જગસૃષ્ટિ માંથી તને કોઈ મારી શકશે
નહી. હું પણ નહી. પણ

‘પણ શું?’

અયોધ્યાના રાજા મેઉદી. તેનો પૂત્ર
દશરથ. દશરથ જ્યારે વીસ વર્ષ પૂર્ણ
કરશે પછી અને એકવીસ વર્ષ પુરા
થાય ત્યાં સુધી એક વર્ષ દરમિયાન
એને ત્યાં એક અવતારી પૂત્ર
અવતરશે એનું નામ રામ હશે. એ
રામ તને મારશે. રામ જનમશે ત્યારે
દરિયામાં ભરતી આવશે. અને તને
ટાઢીયો તાવ ભરાશે. ત્યારે માનજે કે

રામ નો જન્મ થઈ ચુક્યો છે. એ રામ
તને મારશે. બીજું કોઈ નહીં મારી
શકે.

રાવણ મરણનું રહસ્ય જાણી
પાછો વળ્યો. એક રીતે જોઈએ તો
એનું મરણપત્રક લઈને પાછો ફર્યો
ભીલ ઉપર એને ગુસ્સો આવ્યો.
પણ પાછો ફર્યો ત્યારે ભીલ પણ ન
હતો ને ભેંસ પણ ન હતી.

રાવણ લંકા તરફ ચાલવા લાગ્યો.
સાથે મંડળધારિણી ચાલતી હતી.

લંકા તરફ જતાં ઘણો બધો સમય
ગયો. શરીર શરીરનો ધર્મ બજાવતું
હતું. મહાદેવના સ્ખલનથી ગર્ભવતી

બનેલ મંડળધારિણી નો ગર્ભ વધતો જતો હતો.

એક દિવસ મંડળધારિણી અને રાવણ થાક ખાવા એક ઝાડ નીચે બેઠાં. મંડળધારિણીના ખોળામાં રાવણ માથું રાખી ઊંઘતા હતા. નજીકમાં જ પાનગંગા નદી હતી. મંડળધારિણીએ કપડાનું ઓશીકું બનાવી તેના ઉપર રાવણનું માથું મુક્યું અને એ પાનગંગા નદીમાં સ્નાન કરવા ગઈ.

દરમિયાન રાવણ જાગી ગયો. એને મંડળધારિણી દેખાઈ નહિ. એણે ત્રાડ પાડી. દશ દશ મુખે પડેલી

ત્રાડ ધરતીને ધુજાવી ગઈ. મંડળધારિણીને રાવણનાી ત્રાડથી ઘ્રાસ્કો પડ્યો. મંડળધારિણીને ગર્ભ શ્રવી ગયો. અને એ પાનગંગા નદીમાં વહેવા લાગ્યો.

મંડળધારિણીનું તેજ ઉતરી ગયું. રાવણ કહે- તને કોણે હેરાન કરી ? તું ગભરાયેલી કેમ લાગે છે ?

મંડળધારિણી કહે- તમે જરા શાંત રહેતે અને ત્રાડ નહીં પાડતે તો મહાદેવનું બીજ આપણે લંકા લઈ જતે અને કંઈક નવીન જ કરતે. '

પણ રાવણ આ બધું ક્યાંથી સમજે ?

એક વાર ચંદ્રનાં કિરણ ફરવા નિકળ્યાં. મરઘીના વાડામાં એ પેઠાં. મરઘીએ એનાં આઠ પીલાં પાંખો તળે ઊંઘાડયાં હતા. કિરણ આવ્યાં એટલે મરઘી ઝબકીને જગી. ‘અરે! સૂરજ ઊગ્યો કે શું? ચાલો, પીલાં ઊઠો.’ મરઘી પાછળ બચ્યાં જગ્યાં. બચ્યા ચીં ચીં કરવા લાગ્યાં. એમને જગાડીને એકદમ બહાર આણ્યો. બહાર આવીને ખબર પડી કે આ તો ભૂલ થઈ. સૂરજ નહોતો ઊગ્યો. એ કિરણો તો ચંદ્રનાં હતાં. ચાલો પાછાં વાડામાં, બચ્યાં સૂઈ ગયાં. મરઘી બોલી, હવે ચંદ્રનાં કિરણોથી હું નહિ છેતરાઉં.

બાંડો વાંદર

વારતા રે વારતા વારતા રે વારતા

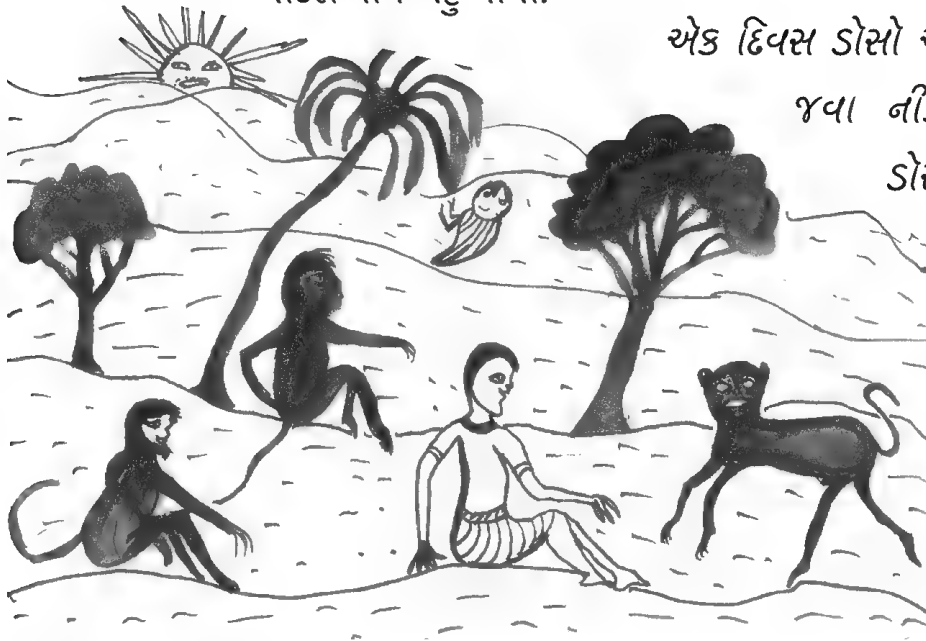
જંગલ અને ડુંગરોથી ઘેરાયેલા એક ગામમાં એક ડોસો અને ડોશી રહેતાં હતાં. ડોસાએ ખેતરમાં ચીમડાં વાવેલાં. ચીમડાં લાગ્યાં. ડોસો ને ડોશી તો સરસ પાક જોઈ રાજીનાં રેડ થઈ ગયાં. ડોશીને કહે : આ વખતે ચીમડાં વેચીને તને નવા કપડા લઈ આપીશ, પરંતુ ડોસાએ ખેતરમાં જઈને જોયું તો વાંદરા ચીમડાં ખાઈ જતા હતા. ખાવા કરતા બગાડતા વધારે. ડોસો મનમાં વિચારવા લાગ્યો આનો કોઈ ઉપાય કરવો

જોઈએ. એક દિવસ બજારમાં જઈ ડોસો છૂરીઓ ઘસાવી લાવ્યો. એણે તો ચીમડાં સાથે છૂરી ઉભી કરી દીધી. જેવા વાંદરા ચીમડાં ખાવા આવ્યા. તેમાના એક વાંદરાનો પૂંછડો કપાઈ ગયો.

એક દિવસ ડોસાને ડોશીએ વાંદરાઓનો ઘાટ ઘડવાનું નક્કી કર્યું. ડોશી ઝાડીમાં રડતી રડતી ગઈ. ને વાંદરાઓને કહ્યું. ડોસો બીમાર પડ્યો છે, તેને દવાખાને લઈ જવાનો છે. મદદ કરવા આવો. એટલે બધા વાંદરા આવ્યા તેની સાથે પેલો બાંડો વાંદરો પણ આવ્યો. ડોસો તો ડુંગરો લઈને કોઠીમાં સંતાઈ ગયો હતો. ડોશીએ પહેલા વાંદરાઓને ખાવા કહ્યું. તમે પહેલાં ખાઈ લો પછી ડોસાને લઈ જઈએ. બધાં વાંદરા તો ખાવા બેસી ગયાં. પણ બાંડો વાંદરો

બહાર જ હતો. બધાં વાંદરા ખાવા બેસી
ગયાં. ડોશીએ કહ્યું. : હું તમારા માટે ઘી
લાવું છું. ડોશીએ ધીમેથી બારણું બંધ કરી
કોઠી ઉઘાડી. જેવી કોઠી ઉઘાડી તેવો જ
ડોસો ડંગોરો લઈને બહાર આવ્યો. ને
વાંદરાઓને બહુ માયા.

બહાર બાંડો વાંદરો હતો તે તો બહુ જ નાચે
ને ગાતો જાય.....

‘બાંડો વાંદર બાયરે નાચે
ઘરમાં ધબો ધબ.
જેમ તેમ કરીને વાંદરા બહાર નીકળી
નાઠા.

એક દિવસ ડોસો એની દિકરીના ઘરે
જવા નીકળ્યો. મારગમાં
ડોસાને વાંદરાઓએ
જોયો. વાંદરા તો
ડોસાને ઘેરી
વળ્યા. આજે તો
તને જવા જ નહીં
દઈએ. તને ખાઈ
જ જઈશું. ડોસો
સમજી ગયો કે

આજે તો મને ખાઈ જ જવાના એટલે એક

બહાનું શોધી

કાઢ્યું. કહેવા લાગ્યો.....

દિકરીને તીંયા જાવા દે

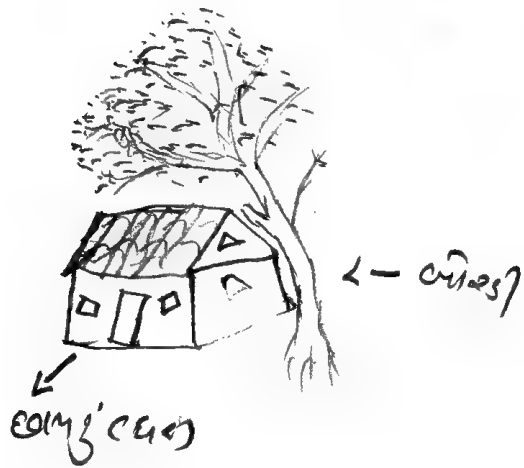
તાજે માજે થાવા દે

પછી મને ખાજે.

વાંદરા તો સમજી ગયા. ડોસો અહીંથી જ પાછો આવશે ને તીયારે ખાઈશું. ડોસો તો દિકરીને ત્યાં પહોંચી ગયો. ડોસાએ દિકરીને કહ્યું મને સારુ ખવડાવી દે. હું થોડાક જ દિવસનો મહેમાન છું. એટલે દિકરી કહે બાપા આવું કેમ બોલે છે શું થયું તે તો કહે. ડોસાએ બધી વાત કરી, એટલે દિકરીએ એક તુંબડો શોધી કાઢ્યો. ને ડોસાને તુંબડામાં બેસાડી દીધો.

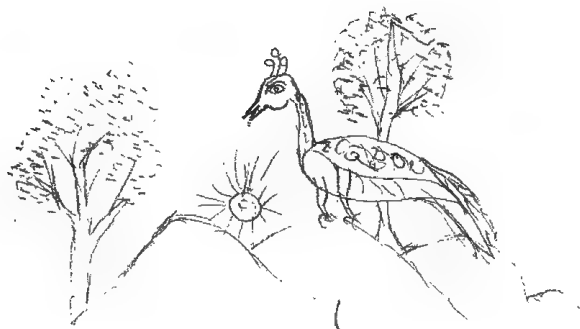
વાંદરાઓએ તુંબડાને ગબડતો ગબડતો આવતો જોયો. તુંબડો જોઈને બધાં ભેગાં થઈ ગયાં. તુંબડાની સાથે ચાલવા માંડ્યા. ડોસો “ચાલજે તુંબડા તુડુક તુડુક” ગાતો જાય ને તુંબડો ગબડતો જાય. થોડેક જઈને તુંબડો તો ઉભો રહી ગયો. વાંદરાઓએ તો ડોસાને જોઈ લીધો. બધાં વાંદરા ફરી વળ્યાં. ને ડોસાને બહાર કાઢ્યો. ડોસાને ખબર પડી ગઈ કે હવે તો આ મને ખાઈ જ જવાના. ડોસાએ વાંદરાઓને કહ્યું : હવે તમો મને ખાવાના જ છો તો એક કામ કરો, મને ધૂળમાં દાટી દો, પછી એક બાજુથી ખાજે. વાંદરાઓએ ધૂળમાં દાટી દીધો, ને પછી ડોસાને ખાવા ગયા. તીયા જ ડોસો જોરમાં પાદ્યો. બધાં વાંદરાઓની આંખમાં ધૂળ ભરાઈ ગઈ. વાંદરા આંખ ચોળવા ગયા એટલામાં ડોસો ઉઠીને ખૂબ નાઠો.

ઈપરા પર બોરડી
 લુંબે ઝૂંબે બોર છે
 ડાબે જમણે સાગડા
 ચારે કોર ડુંગરા
 ડુંગરમાં મોર છે
 મોર ભેગી ઢેલ છે
 કૂકડાં બકરાં આંગણે
 કૂક કૂક ને બેં બેં કરે

એકડે બગડો હું બોલું
તળાવડીમાં તરતી જાઉં
ટેકરે સવાર ઊગી
આતે રજા ભૈ આજે રજા
કાલે સવારે નિશાળ છે
ડુંગર મોર બોલે છે
બોલે તો બોલવા દો
મારા છાપરે આવવા દો

બિરસા મુંડા

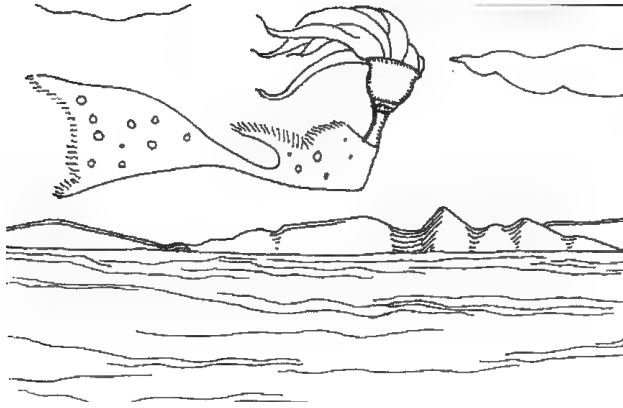
બિહાર (હાલના ઝારખંડ) રાજ્યનાં રાંચી જિલ્લામાં તા. ૧૫-૧૧-૧૮૭૫ ના રોજ બિરસા મુંડાનો જન્મ થયો હતો. તેમણે અંગ્રેજોના વિરોધની સાથે સાથે શાહુકારોના અન્યાય સામે પણ લડત ઉપાડી હતી. જંગલનાં ઈમારતી લાકડાં, ફૂલો, ઔષધો, ખનીજ સંપત્તિ વગેરે જંગલના આદિવાસીઓને મળવા જોઈએ એવું તેઓ માનતા હતા. ‘વિક્ટોરીયાનું રાજ જશે અને આદિવાસીઓનું રાજ આવશે’ એવું સૂત્ર તેમણે આપ્યું હતું. બિરસાની વધતી જતી તાકાત જોઈને અંગ્રેજોએ તેને મરેલો યા જીવતો પકડવાની ઝુંબેશ ઉપાડી હતી. ૧૮૯૫માં અંગ્રેજોએ તેમની ધરપકડ

કરીને બે વર્ષની સજા કરી. ૧૮૯૭માં જેલમાંથી છુટ્યા પછી તેણે અન્યાય સામેની પોતાની લડત વધુ ઉગ્ર બનાવી. ૧૯૦૦ની સાલની ત્રીજી ફેબ્રુઆરીના રોજ બિરસાની અંગ્રેજોએ ધરપકડ કરી અને ૯મી જુન ૧૯૦૦ના રોજ તેમનું રાંચી જેલમાં મૃત્યુ થયું. બિરસાની નેતાગીરી હેઠળ ચાઈબાસા, રાંચી અને છોટા નાગપુર વિસ્તારના મુંડા જાતિના આદિવાસીઓએ જમીનદારો, શાહુકારો, સરકારી બાબુઓ, પોલીસ અને ખાસ કરીને અંગ્રેજોના જુલ્મો સામે સંઘર્ષ કર્યો હતો. તા. ૯મી જુનના રોજ તેમનો શહિદ દિન મનાવવામાં આવે છે.

કવિતા કવિતા કવિતા

હમ્.. હમ્.. હમ્

છે ને તે

એક વખત નદી ધીમે ધીમે જતી હતી.

આકાશમાં સપનું તરતું હતું

એ સપનામાં મશાલ સળગતી હતી

ત્યારે રાત નહોતી

દિવસેય નહોતો

છે ને તે

કહું ?

મશાલ ઊતરી હમ્ હમ્

ધીમા પાણીમાં

પાણી સળગવા માંડ્યું

ઢોડવા ને ઊડવા માંડ્યું

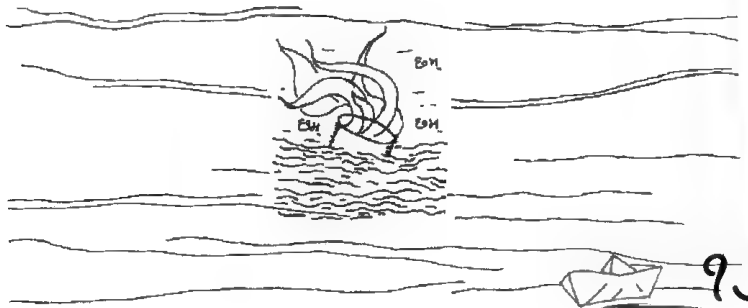
પાણીમાંથી પવન જાગ્યો

ચોમેર પવન પવન

કાળે કાળમાં હમ્..

હમ્..

હમ્...

એક વખતની વાત છે
શિયાળ નદીએ પાણી પીએ
પાતાળથી ગંગા આવી
નદીએ એકલી ડૂબી નહાય

ગંગા કહે કે લે પથરો
શિયાળની ફૂટી ગઈ આંખ
શિયાળ કૂદ્યો, ‘હવે ન છોડું’
ગંગાજી તો નાઠી જાય

ગંગા પહોંચી ગુરુ પાસે
ગુરુ ને બોલી ‘મને બચાવો’
ગુરુ પૂછે ગંગાજી કહે
‘શિયાળ માગે મારો હાથ’

‘ગુસ્સામાં મેં પથરો માર્યો
ડોળો એનો ફૂટી ગયો’

શિયાળે ગંગાને જોઈ
જોઈને બોલ્યો, ‘એ...
ગંગા કહે, ‘તું છે કોણ
‘હું શિયાળ, મને પર

ગુરુની પીઠમાં ગંગા બેઠી
 એટલામાં શિયાળ આવ્યો
 ગુરુ કહે 'કંકણ ઘર'
 ભસ્મકંકણ ગંગાએ ધર્યું
 શિયાળ બળીને રાખ થયો

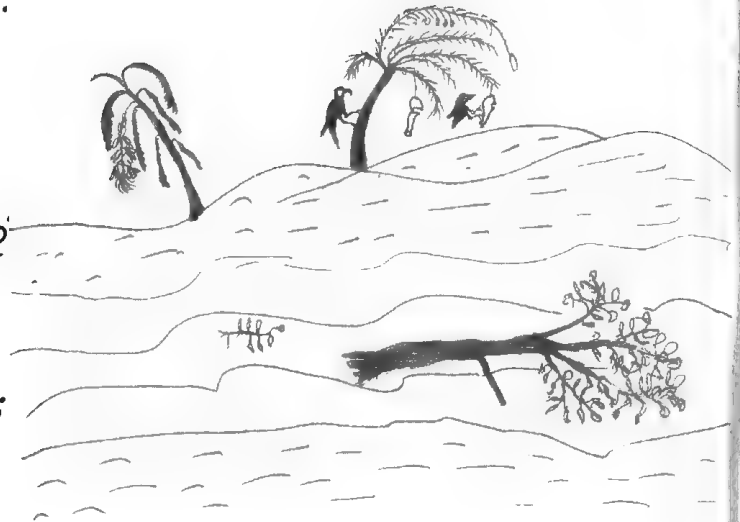
શિયાળ કહે 'ગંગા વહુ મારી'
 એણે મારી રાખ લીધી
 નદી માંય પધરાવી દીધી
 ગંગા મારી વહુ ગંગામારી..

રાખમાં ફૂટ્યું ઝાડ સાલનું
 ડાળેડાળ ગંગામાં ઝૂક્યાં
 ઝાડ બોલે ગંગા વહુ મારું
 તું ઊછળીને ડાળે વળગી

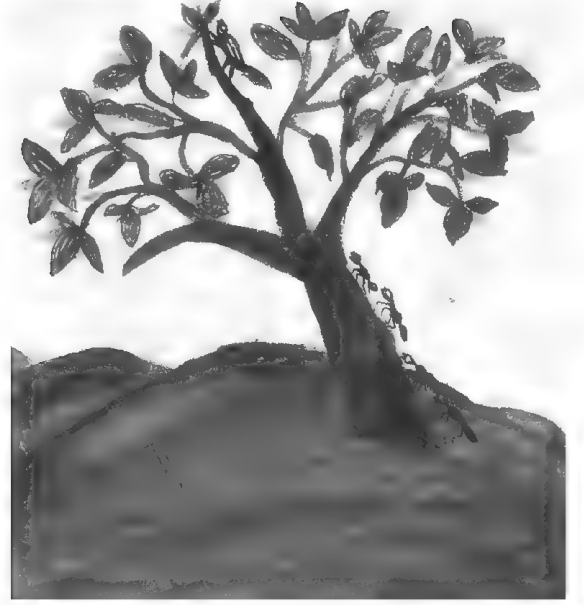
ગંગા ઊછળી ઝાડ તોડ્યું
 ઝાડ કહે તું વહુ મારી

તું મારાં ડાળાં ને બાઝી
 તારા જળમાં મને તરાવે

ગંગા ઉમટી ગંગા વીફરી
 સાલ ઝાડને આધું ફેક્યું
 'લે લેનું ની આધું મરતું'
 ઝાડ કિનારે પડી રહ્યું

ટેકરા પર ખાખરા છે
કાળાં ધોળાં પાન છે
થડ ઉપર મંકોડા છે
ટોચ ઉપર ખિસકોલી

ખાખરાનો પાલો છાપરું ઢાંકે
એની છાલ ભારા બાંધે
એના રસની દવા થાય
કેસૂડાંનો રંગ થાય

ફાગાલ મહિને હોળી આવે
કેસૂડાં પર બેસી આવે
ઢોલ સાથે રમતી આવે
હસતી રમતી હોળી આવે

નિશાળ ઊઘડી

બોલવાની મજા

છોકરાં ઊપડ્યાં

લખવાની મજા

દફતર લીધાં

દોરો ને ચિતરો

પેનપાટી લીધાં

ગાણો ને ભાણો

મહુડો અમે જોયો છે
 જડું જડું થડ છે
 અંદર બખોલ છે
 ગીધ એમાં બેસે છે
 કાગ પોપટ બેસે છે
 લાંબાગોળ પાન છે
 ફૂલ આવે ફાગણમાં
 ફુલ ફુલ મહુડાં
 મહુડાં ખવાય છે
 ગોળ જેવાં ગબ્યાં છે
 એનો દારૂ થાય છે
 ફુલ ઉપર ડોળ છે
 ડોળમાંથી ડોળિયું

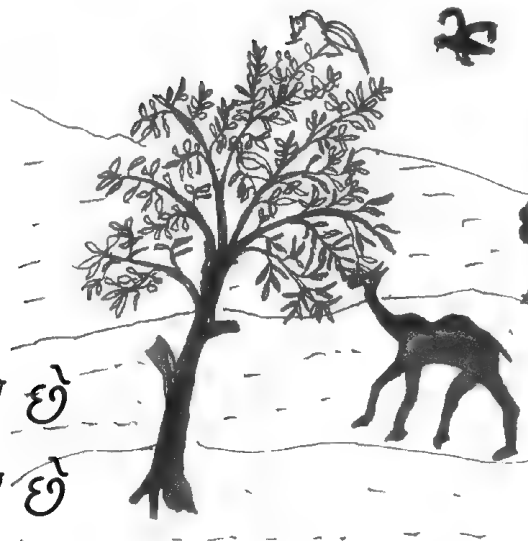
ડોળિયું ને રોટલો
 ડુંગરમાં ખવાય છે
 ઊનાળમાં છાંયડે
 બળદ ભેંસ વાગોળે છે
 ઘેટં બકરાં ઝોકે છે
 પીંહાવીંહી વગાડે છે
 મહુડો જૂનો દાદો છે.

લીમડો રે લીમડો
લીલો પીળો લીમડો
લીમડાંની લિંબોળી
લીલી પીળી લિંબોળી

વાયરામાં ધૂળો છે
તડકામાં ખીલે છે
ઠંડીમાં સૂકલકડી
ચોમાસે જફર છે.

લીમડો રે લીમડો
પંખીનું ઘર છે
ઊંટનો આહાર છે
એકલનો આધાર છે.

? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ? ?

૮. કવાલો ભરીને કાઠે કોઈથી ની ગણાય
(એક મૂઠી વાળ કોઈથી ન ગણાય.)
૯. હાલહી બાયેલો ચાલહી પાગ.
(સાળી બહેનના ચાળીસ પગ.)
૧૦. ઘેચકી ગેદળી ઘૂંટલો ગાબણી.
(નાની ગધેડી ઘૂંટણમાં ગાબણી.)
૧૧. ખેત ખય તીયા ઘરા વલે હેતઅ ખય,
ને ઘર આવે તીયા ખેતા વલે હેતઅ આવે.
(ખેતરે ખય ત્યારે ઘર તરફ જૂએ અને ઘરે આવે
ત્યારે ખેતર તરફ ખેતું આવે.)

૧.કાંટો, ૨.કરોળિયો, ૩.મહુડો, ૪. તારા, ૫.ગુવાર,
૬.કાસકી (લાકડાની), ૭.પોતે અને પડછાયો, ૮.માથાના
વાળ, ૯.કાન ખૂરો, ૧૦.મકાઈનો ડોડો (અડધે ડોડા
આવે), ૧૧. હળ (ખાલીહળને ઉધું ભેતરવામાં આવે.)

ક્રાંતિકારી આદિવાસી નેતા ગુલામ મહારાજ

મહારાષ્ટ્રના ખાનદેશમાં ભીલ, માવચી, ગાવીત, પાડવી, વળવી, પાવરા જાતિના આદિવાસીઓની વસ્તી છે. સત્તયુગના પાવરા ભીલોની વયમાં એક ચમત્કારી ઘટના બની. સાતપુડાના પહાડોની તળેટીમાં તળોદા તાલુકાનું મોરવડ નામનું નાનકડું ગામ. આ મોરવડ ગામમાં ગુલામ મહારાજ જન્મેલા. તેમણે આદિવાસીઓના હિતમાં ઘણાં કામો કર્યા હતાં. આદિવાસીઓમાં તોછડાં નામ બોલાય છે તેમ ગુલામ મહારાજે ૧૯૩૨માં ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવવા અંગ્રેજોની સામે આદિવાસી લોકોને ભેગા કરી આરતીપૂજના નામે ચળવળ કરી હતી. તેમના કુટુંબપાસે ખેતીલાયક જમીન ન હોવાથી ગુલ્યાભાઈ ઠોર ચારવાનો ધંધો

કરતા. તેમને શાળામાં જવાની તક ના મળી. ૧૨ વર્ષની ઉંમર સુધી બળદોને ચારો નાખવો તેમજ તેમની સંભાળ રાખવાનું કામ કર્યું. આવું કામ કરતાં આટલી નાની ઉંમરમાં એમણે રોજ ન્હાવાનો નિયમ લીધો તે જોઈને આજુબાજુના ભીલોને નવાઈ લાગી. કેટલાક મજાક કરતા ને કહેતા ‘ઉજળા સમાજમાં વટલાઈ ગયો છે.’ મોટા ભાઈ રખેવાળીનું કામ કરતા. આ ગુલ્યાભાઈ નિયમિત સ્નાન કરી તુલસીને પાણી પાતો ને હનુમાનજી મંદિરમાં પુજા કર્યા પછી ભોજન લેતો. ગામના લોકો એમની ઠેકડી ઉડાડતા છતાં તે તો લોકો જોડે દોસ્તી બાંધતો. પૈસા કમાવાની વૃત્તિ થઈ નહીં. એક સરખું જીવન જીવતા એટલે લોકો ગુલામ મહારાજ નામથી

બોલાવતા. આ વિસ્તારના આદિવાસીઓ હાથપાણી લેતા ન હતા તેમને જંગલ જતી વખતે હાથપાણી લેવાને ઉપદેશ કર્યો. તેઓ સૂર્યદર્શન વગર ભોજન ના કરે ને, ચોમાસામાં કેટલાક દિવસ ઉપવાસ કરતા. ગુલામ મહારાજ મહાદેવના પરમ ભક્ત હતા. તેમણે પંઢરપુરની પગપાળા યાત્રા કરેલી. ભક્તમંડળ ઉભું કરી એનું નામ ‘આપમંડળ’ રાખ્યું જેમાં ભીલ સિવાય અન્ય જાતિના ખેડૂતો સામેલ હતા તેમને ઉપદેશ આપતાં, કહેતા જંગલ જતી વખતે હાથપાણી લેવાની ટેવ પાડો રોજ ન્હાયા પછી ભોજન કરો. કપાળે કુંકુનો ચાંદો કરો. દાડ, ભાંગ ગાંજો છોડો. રોજ પત્નીએ પતિની આરતી કરવી.

૧૯૩૮ના ફેબ્રુઆરીની ૧૧ તારીખના સોમવારે મોરવડ ઉર્ફે રંજનપુર નામના નાનકડા ગામમાં પ્રથમ આરતી સમારંભ ઉજવવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી દર સોમવારે હજારો ભીલ ખેડૂતો સહકુટુંબ

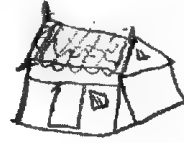
એકઠા થઈ આરતી પ્રગટાવી ભજન ગાતા.
સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની આરતી ઉતારે. આ
આરતીનું ચમત્કારી દર્શન આદિવાસીઓમાં
ક્રાંતિકારી દર્શન હતું. આજુબાજુના લોકો
પ્રભાવિત થયા. આરતીના બીજા દિવસે સૌ
વિખેરાઈ જતાં.

અ ।

ક્રાંતિના પ્રભાવે
આજુબાજુના
વિસ્તારમાં
દારૂની દુકાનો
હતી તેમાં
ખપત ઓછી
થતાં દુકાનો
બંધ કરવાની ફરજ પડી. તત્કાલીન
દારૂખાતાના વડા મિ. નાઈટને આશ્ચર્ય થયું
તે ખાતરી કરવા તે વખતના દારૂખાતાના
મંત્રી સાથે આરતી-સમારંભ જોવા રંજનપુર

૮- ગુલામીનું ગદિયોન નાશ એમ કહેવાય છે કે,

આવ્યા, જ્યાં ભકત મંડળ માટે સરકારી
ખર્ચે પીવાના પાણીની વ્યવસ્થા કરી આપી.
નિઃસ્વાર્થ ભાવે સેવા કરતા ગુલામ મહારાજ
આદિવાસીઓમાં સામાજિક સુધારો કરનાર

અગ્રણી નેતા છે.

એમનું સમાજ
સંગઠન જોઈ અંગ્રેજ
સરકારને ફાળ પડી
એટલે ગુલામ
મહારાજને હદપાર
કરવામાં આવેલા.
આદિવાસીઓના
જીવનમાં ક્રાંતિ લાવનારા ગુલામ મહારાજને
અમારા નમસ્કાર.

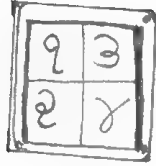

અંગ્રેજી મારી આસપાસ ચાલો ભણીયે ચાલો

બાળમિત્રો, ‘બોલ’ ના ગયા અંકમાં આપણે ભીખાને થોડું થોડું અંગ્રેજી શીખવાડ્યું યાદ છે ને ? ભીખો ઝાડ પર ચડતો-ઉતરતો, ચાલતો, જમતો, તમે બધાંએ આનંદથી જાણ્યો છે. માણ્યો છે. હવે આ અંકમાં ભીખાએ જ ઉત્સાહથી પૂછ્યું, ‘હું મને મારી આસપાસના જગતની વસ્તુઓના અંગ્રેજી શબ્દો ન આવડી શકે ?’ ‘મારે કંઈક બોલવું હોયતો ‘બોલ’ મને ન શીખવી શકે ?’ જરૂર શીખવી શકે ! હવે આપણે ભીખાને તેની જાણીતી વસ્તુઓ વિશે જ અંગ્રેજી શબ્દોની માહિતી આપીએ. જો જો એને જરૂર ગમશે. એ કહે છે, મને પોતાની બોલી તો બોલવી વહાલીલાગે જ, પણ સાથે સાથે તેના ગુજરાતી અને અંગ્રેજી શબ્દો પણ તમે જણાવોતો સોનામાં સુગંધ ભળે ! તો ચાલો ભીખાને આંગળી પકડાવી આપણે અંગ્રેજીમાં ચલાવીએ. બાળદોસ્તો, તમને મઝા આવશે. અહીં આઠ શબ્દો આપણે ચિત્ર સાથે શીખીશું.

શાળા - School
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : સ્કૂલ

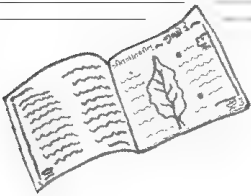
પાટી - Slate
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : સ્લેટ

પેન - Pen
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : પેન

શિક્ષક - Teacher
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : ટીચર

ચોપડી - Book
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : બુક

દફતર - School Bag
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : સ્કૂલ બેગ

બાળકો - Children
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : ચીલ્ડ્રન

રમતનું મેદાન - Play Ground
અંગ્રેજી ઉચ્ચાર : પ્લે ગ્રાઉન્ડ

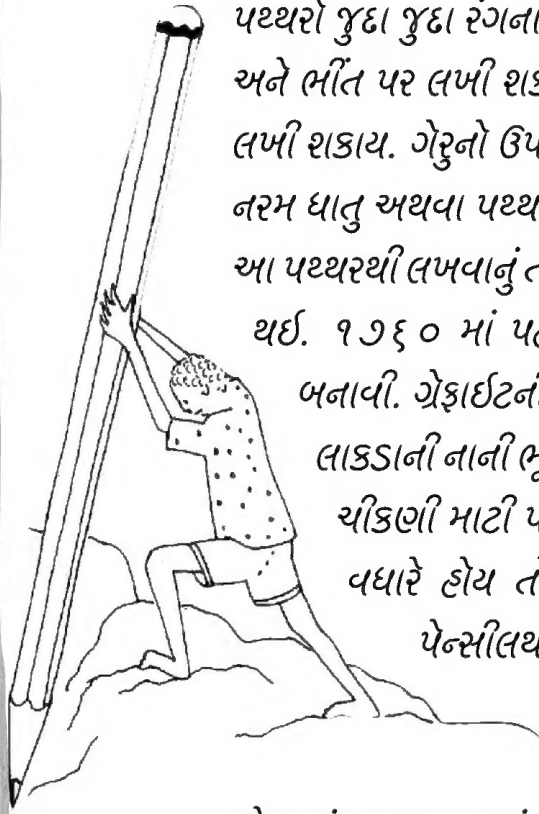
આ બધી બાબતો તમે તમારી શાળામાં જોઈ છે, હવે એને ભીખો અંગ્રેજી શબ્દોમાં શીખી રહ્યો છે. પણ કાળજી રાખજો, એના ઉચ્ચાર પણ બરાબર કરવા જોઈએ નહીં તો અંગ્રેજી બોલવાની મઝા નહીં આવે. પણ એકલું શબ્દથી કામ થોડું ચાલે ? ભીખો કહે બારણું કેવું છે, બારી કેવડી છે, પાટી ક્યા રંગની છે, વગેરે પણ મારે જાણવું છે... તો આવો, હવે જરાક શબ્દની આગળ પણ કંઈક મૂકીએ, ને શીખીએ.

વિશેષ શબ્દ	મૂળ શબ્દ	અંગ્રેજી	ઉચ્ચાર
સુંદર	શાળા	Beautiful School	બ્યુટીફૂલ સ્કૂલ
કાળી	પાટી	Black Slate	બ્લેક સ્લેટ
ભૂરી	પેન	Blue Pen	બ્લુ પેન
નાની	ચોપડી	Small Book	સ્મોલ બુક
નવું	દફતર	New School Bag	ન્યુ સ્કૂલ બેગ
વ્હાલા	શિક્ષક	Dear Teacher	ડીયર ટીચર
વિશાળ	રમતનું મેદાન	Large Play Ground	બીગ પ્લે ગ્રાઉન્ડ
ઘણાં	બાળકો	Many Children's	મેની ચિલ્ડ્રન

અરે વાહ, આ તો ભીખાની પાસે ઘણા શબ્દો આવી ગયા. હવે આવતા અંક સુધી વાક્યો બનાવવાની મથામણ કરશે. એ તેને કરવા દો અને તમે પણ કરો. મથામણથી, મહેનતથી પણ શીખાય છે. ચાલો આવતા અંકે ફરી મળીએ અને કંઈક નવું નવું શીખતા રહીએ.

આ પહેલી વાર નિશાળે જઈએ ત્યારે પાટી, પેન અને પેન્સીલ અને સાથે એક નોટબુક લઈને જઈએ છીએ. તેમની એક પેન્સીલ વિશે જાણીએ.

પથ્થરો જુદા જુદા રંગના હોય છે. નરમ પથ્થર ને ઘસીએ તો કાગળ પર અને ભીંત પર લખી શકાય છે. તેને અણીદાર બનાવીએ તો સારી રીતે લખી શકાય. ગેરુનો ઉપયોગ આપણે આ રીતે કરીએ છીએ. તેના જેવો નરમ ધાતુ અથવા પથ્થર ને ગ્રેફાઈટ ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ પથ્થરથી લખવાનું તમારા જેવા કોઈને સુઝ્યુ હશે ને પેન્સીલ ની શોધ થઈ. ૧૭૬૦ માં પહેલી વાર આ ધાતુની શોધ થઈ અને પેન્સીલ બનાવી. ગ્રેફાઈટની નાની પાતળી સળીઓને ખાસ કરીને દેવદારના લાકડાની નાની ભૂંગળીઓમાં ભરવામાં આવે છે. ગ્રેફાઈટમાં થોડી ચીકણી માટી પણ ભેળવવામાં આવે છે. એમાં માટીનું પ્રમાણ વધારે હોય તો પેન્સીલ પોચી અને નરમ બને છે. આવી પેન્સીલથી ઘાટુ લખાય છે. જેનો ચિત્રકામમાં ઉપયોગમાં થાય છે. પેન્સીલની કડકાઈ પ્રમાણે તેને

એચ, એચ-૨ અને એચ-બી

એવા નંબર આપવામાં આવે છે. આજે લગભગ જુદી જુદી જાતની ચારસો જેટલી પેન્સીલો બને છે.

ફરી મળીશું

બોલના વાચક મિત્રો,

આ વર્ષે પંદરમી ઑગસ્ટના સવારે મને એક મોટો અજગર ભેવા મળ્યો. ખુબ મોટો અને ધીમે ધીમે આગળ ચાલતો. મેં અજગરને આ પેહલા માત્ર એક વાર જ ભેયો હતો. આ વખતે બીજીવાર ભેવા મળ્યો. એ અજગરમહારાજ ની ચાલ આટલી ધીમી હતી અને એ મારી સામે ઘબરાયા વગર એવી રીતે ભેતા હતા, કે મને લાગ્યું કે ઘણાવર્ષોથી પરિચિત મારા કોઈ રિશ્તેદાર કે મિત્ર જ મળવા માટે આવ્યા છે. મને ખુબ જ આનંદ થયો. સાથે સાથે એક કવિતાની વાત યાદ આવી. આપણા ગુજરાતના એક ખુબ જ સારા કવિ હતા રાવજી પટેલ. એ રાવજીભાઈ બિમાર હતા ત્યારે તેમને દવાખાને ખસેડ્યા. ત્યાં તેમને ખુબ એકલાપણું લાગતું. કોઈ મળવા આવે એવા મિત્ર હતા નહીં. એક દિવસ રાવજીભાઈના ઢિંચળીપર એક માખી

બેસી, તેથી રાવજીભાઈને લાગ્યું કે એ માખીજ એમની સંબંધી છે. એ આનંદ થી રડવા માંડ્યા. તે વિષયે રાવજીભાઈએ એક સરસ ગીત લખ્યું.

માખી હોય કે અજગર, કે પછી અન્ય કોઈપણ પ્રાણી, બધા જ આપણા દોસ્ત છે. નાનામાં નાના જીવ-જંતુની પણ આ દુનિયામાં જગ્યા હોય છે, એની જરૂર હોય છે. એ ના હોય તો દુનિયાનું કશુંક નુકસાન તો થવાનું જ.

મારા એક દોસ્તે મને એક દિવસ પુછ્યું, ‘મધમાખી વિષે જાણો છો?’ મને ઓછી માહિતી હતી એટલે મેં કહ્યું, ‘ના. તમે મને કહેજો’. મારા દોસ્તે મને સમજાવ્યું ‘મધમાખીની પણ આપણા જેવી ભાષા હોય છે. પણ એ શબ્દની ભાષા નથી. એ નાચે છે, અને બીજી માખીઓ એનું કહેવું સમજે છે. એ કયા ઝાડપર ના ફુલમાં મધ

છે એ નાચ દ્વારા અન્ય માંખીઓને સમજાવે છે. પછી સાંજે બધી માંખીઓ ભેગી થાય ત્યારે એમની ગાળત્રી થાય છે. અને જેટલી માંખી પાછી ના આવેલી હોય તેમને તેડવા ચાર-પાંચ માંખીઓ નીકળે છે. જે રીતે સાંજે વધારે સમય સુધી આપણે ઘરની બાહર જઈએ તો માતા બાળકોને ખોળવા નીકળે છે, એવી રીતે મધમાંખી પણ પોતાના કુટુંબની કાળજી રાખે છે.’

મારા મિત્રની આ વાત સાંભળી તો મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે અન્ય પશુ, પ્રાણી, પક્ષી, માંછલી, કિટક એ પણ આપણા જેવા જ છે. જે રીતે આપણે માનવીનું રક્ષણ કરીએ છીએ, એમનો ઉછેર કરીએ છીએ, એવી જ રીતે આ બધાનો ઉછેર થવો જોઈએ.

આપણામાંથી ઘણા સાપને જોઈ તરત જ એને મારવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે કાંઈ

બરાબર નથી. મોટા ભાગના સાપ ઝેરી હોતા નથી અને ઝેરી સાપ પણ ખાસ માણસને કરડતા નથી. આપણાથી એ બીવે છે. આપણે એની સામે કોઈ મુશ્કેલી ઉભી કરીશું તો માત્ર એ પોતાના જીવન બચાવ માટે કરડે છે. ગમે તે પ્રાણી હોય એને જીવવાનો અધિકાર છે. એ આપણે માનવો જોઈએ.

એવું કહેવામાં આવે છે કે, જંગલનો રાજા સિંહ છે. હું માનું છું કે કીડી હોય કે માંખી, માછલી હોય કે સાપ, પક્ષી હોય કે પ્રાણી, એ દરેક જણ જંગલના રાજા હોય છે. મૂળમાં તો આ બધી જમીન તે એમની જ હતી. હવે આપણે બધા ત્યાં બેસી ગયા. પણ એમનો અધિકાર તો એ જમીન પર ખરો ને ?

જો તમને આ વિચાર યોગ્ય લાગશે તો હવે પછી કોઈ પ્રાણી, પક્ષી, કિટક ને નુકસાન નહીં પહોંચાડશો. પોતે જીવવાનું અને બીજાઓને પણ જીવવા દેવાનું. તો જ આપણે સારા માણસ બની શકીશું.

- ગણેશ દેવી

1